

TIL BILIMI HÁM ÁDEBIYATTANIW

Til bilimi

**X.DÁWLETNAZAROV POEZIYASÍNDÁ OMONIM, SINONIM
HÁM ANTONIMLERDÍŇ STILLIK QOLLANÍLÍWÍ**
Allanazarov Esbergen Esbosinovich – filologiya ilimleriniń kandidatu, docent
esbergenallanazarov2024@gmail.com

Esbergenova Bağdagul Perdebaevna – assistent oqıtıwshı
Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

**СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОМОНИМА, СИНОНИМА
И АНТОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Х.ДАУЛЕТНАЗАРОВА**
Алланазаров Есберген Есбосинович – кандидат филологических наук, доцент
Есбергенова Багдагуль Пердебаевна – ассистент преподаватель
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**STYLISTIC USE OF OMONIMS, SINONIMS END ANTONIMS UNITS
IN Kh.DAULETNAZAROV WORKS**
Allanazarov Esbergen Esbosinovich – candidate of Philological Sciences, associate professor
Esbergenova Bagdagul Perdebaevna – assistant teacher
Nukus State Pedagogical institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: lingvistika, sinonim, valentlik, ekvivalent, kontekst, undalma, semantika, stil.

Rezyume. Maqolada tilimizdagi lingvistik birliklardan omonim, sinonim va antonimlarning badiiy tildagi qoʻllanilish hodisasiga bagʻishlangan boʻlib, X. Dawletnazarov asarlarida qoʻllanilishdagi ularning ot soʻzlardan yasalishi, maʼnolarining tasirchalikdagi oʻziga xos xususiyatlariga bagʻishlangan ayrim tafsilotlarimiz havola etiladi.

Ключевые слова: лингвистика, фразеология, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, стиль.

Резюме. В статье одна из языковых единиц нашего языка посвящена событию употребления омоними, синоними и антонимов в художественном языке. В произведениях Х.Даулетназарова приводятся некоторые подробности, касающиеся особенностей значения слова в употреблении.

Key words: linguistic, phraseological, language, context, concerning, peculiarities, semantical, style.

Summary. In the article, one of the linguistic unit of our language is devoted to the event of the use of omonims, sinonims end antonims unit in the artistic language. In the works of X.Dawletnazarov, some details are given concerning the peculiarities of the meaning of the word in use.

Kirisiw. Qaraqalpaq xalqınıń mádeniy turmısında ayrıqsha orın iyeleytuǵın kórkem sóz sheberleriniń shıǵarmaların lingvistikalıq baǵdarda izertlew úlken ámeliy áhmiyetke iye. Sebebi ádebiy til – ulıwma xalıqlıq tildıń kórkem sóz sheberleri tárepinen qayta islengen, dóretiwshilik baǵdarında bayıtılǵan túri. Kórkem sóz sheberi usı dóretiwshilik procesti basqarıp hám rawajlandırıp baradı. Tildıń leksikalıq mánileri túrlerin anıqlaw til iliminiń baslı máseleleriniń biri bolıp, onıń ishinde omonim, sinonim hám antonimlik mánililigi, sózdiń kontekstlik, stillik xızmeti menen baylanıslılıǵı tuwralı pikir júritiledi.

Ádebiyatlardıń tallanıwı. XX ásir baslarında ilimpazlardı poetikalıq kórkem tilge qızıǵıwshılıǵı belgili dárejede kózge tuse basladı. Poetikalıq tildi qızıǵıwshılıq onıń estetikalıq kózqarasına baylanıslı boldı. Poetikalıq til teoriyasın úyreniwge ilimpazlarda B.V.Tomashevskiy, V.M.Jirmunskiy, ásirese V.V.Vinogradovtıń qosqan úlesleri ayrıqsha orın tutadı [2, 3, 4]. Kórkem til máselesin lingvopoetikalıq aspektte izertlewde ózbek ilimpazlarınan X.Doniyorov, S.Mirzayev, X.Samadov, I.Qohqortoyev, X.Abdurahmonov, M.Mirtojiyev, N.Mahmudov hám basqalar ayrıqsha diqqatqa ılayıq bir qansha miynetlerdi jarattı. Temaǵa tikkeley baylanıslı, “Kórkem tekstti lingvistikalıq metodda izertlewdi ádebiyat muzeyinen baslaw orınlı”, – dep atap kórsetedi professor V.V.Lipgard. [5] Lingvopoetika házirgi waqıtta filologiyanıń bir pútinligin tiklewı múmkin bolǵan taraw dep tán alınıp atırǵan waqıtta onda onıń maqseti hám wazıypaları,

izertlew obyektı, basqa ilimler menen baylanısın esapqa alıw maqsetke muwapıq boladı. Lingvopoetikalıq aspektte izertlew máselelerine ayrıqsha itibar qaratıwdı hám onı filologiyanıń eń áhmiyetli wazıypalarınan esaplanadı, – dep atap ótedi ilimpazlar. Jazıwshı-shayırlardıń shıǵarmaları ádebiyattanıw ilimi kózqarasınan bir qansha izertlengenine qaramastan [1, 6, 7, 8, 9], shıǵarmalarınıń leksikası, tillik ózgeshelikleri qaraqalpaq til biliminde házirge shekem arnawlı monografiyalıq baǵdarda izertlenilmedi. Tek ǵana ádebiyattanıw ilimi tárepinen unamlı pikirler bildirildi.

Izertlew metodologiyası. Omonimler boyınsha teoriyalıq bilim, kónlikpelerge iye bolıwda bir qansha wazıypalar belgilep alınadı. Omonim sózlerdiń salıstırmalı usıllardı basshılıqqa alıw arqalı, tákirarlaw hám juwmaqlaw sabaqları hám basqa da jusıllarda úyreniw maqsetke muwapıq boladı. Omonim sózler sóylewshiniń ayılǵan oyına, pikirine ulıwma subyektivlik-obyektivlik qatnasın, bahasın bildiredi. Olar grammatikalıq jaqtan ózgermeydi, qaysı sóz shaqabınan qaysı formada qalıplesken bolsa, sol formada qollanıla beredi. Gápte mazmunı hár qıylı mání anlatıp stillik jaqtan mání ózgesheligine iye bolıp qollanıladı.

Omonim sózlerdiń morfologiyalıq tallaw sxeması tómendegilerden ibarat. 1. Kórkem teksttegi mánisi. 2. Jeke yamasa komponentligi. 3. Tiykargı yamasa funkcionallıq xızmeti. 4. Omonimlerdiń gáptegi sintaksislik xızmeti.

Sóz hám sóz formalarınıń bir pútin sintaksislik birliklerdi dúziwi sintaksislik baylanıs arqalı iske asadı.

Sintaksislik qatnas sintaksislik birliklerdiń komponentleriniń grammatikalıq baylanısqa túsıwı nátiyjesinde payda boladı.

Omonim sózler, jay gáp, qospa gáp komponentlerin bir-biri menen óz ara baylanıstırıwda sóz formaları, kómekshi sózler, orın tártip hám intonaciya qatnasadı. Omonim sózler hám jay gápıń quramındaǵı sózler seplik formaları, tartım affiksleri, anıqlıq meyildin betlik affiksleri arqalı baylanısadı.

Gápıń quramında qollanılǵan omonimlerdi baylanıstırıwda olar feyildin betlik emes hám betlik feyil formaları qatnasadı. Omonim sózlerdi sintaksislik baylanısqa túsiriwde dánekerler, tirkewishler, kómekshi atawishlar qatnasadı. Sóz dizbegin dúziwde tikkeley qatnaspaydı, tiykarınan gápтеgi birgelikli aǵzalardıń, qospa gápıń quramındaǵı jay gáplerdiń arasın baylanıstırıp keledi. Atawish yamasa atawishlıq xızmette qollanılǵan sózlerdiń aldınan yamasa keyninen kelip olardı ekinshi bir mánili sóz benen baylanıstırıpadı. Omonim sózler kómekshilik xızmette kelgende ayırım atawish sózler iyelik sepliginde kelgen sózlerden keyin kelip, olardı feyil sózler menen sóz dizbegin dúzedi. Gápтеgi sóz dizbeginiń quramındaǵı sózler hesh qanday affikssiz hám modal sózlersiz orın tártibine qaray mánilik jaqtan baylanısadı. Mısalı,

Gúlsiz, adamlarǵa shashqan juparın,
Qansha shákirtin bar, qansha sháhárin,
Báhár bolıp óner, bergen báhárin,
Kewlinizde ilham samalı eken.

Omonim sózler eki yamasa bir neshe túrden ibarat bolıp, gápте sintaksislik xızmet atqaradı. Omonim sózlerdiń hár biri óz aldına bir neshe tarawlarǵa bólinip úyretiletuǵın eskertiledi. Gápıń tiykarǵı belgileriniń biri sanaladı, sonıń menen birge gápтеgi sózlerdi sóz dizbegine baylanıstırıw hám olardıń mánilik qatnasıqların durıs kórsetiwde onıń áhmiyeti úlken. Intonaciyaǵa baylanıslı omonim sózler mánilik jaqtan gápте bir birinen ajralıp turadı.

Omonim sózler sóz dizbegine de, gápке de tiykar bolatuǵın sóz dizbegi. Al sóz – bizdi qorshaǵan obyektiv shınlıqtıń adam sanasındaǵı sáwlesi retinde ayırım-ayırım túsinikti bildiredi, yamasa, sóz – tilimizdegi belgili bir túsiniktiń atı. Sóz leksika-grammatikalıq mánini bildiredi. Omonim sózler bir-biri menen tıǵız baylanıslı boladı. Omonim sózlerde sóz belgili bir túsiniktiń atı bolsa, al omonim sózler jáne mánili sózlerdiń (eki ya onnan da kóp) mánilik hám grammatikalıq jaqtan bir-biri menen baylanısp qospa uǵımdı bildirip keledi. Mısalı,

Jibimes janlardıń bawırın eritken,
Úmit shashbawların birge órisken,
Kewillerdi jaqsılıqqa jeritken,
Sózi shiyrin qaraqalpaq ırǵaǵı. (X.D.)

Sóz bir túsinikti bildirse (jeke, biraq juplasqan, dizbeklesken túrinde tursa da), al sóz dizbegine kirgen sózleri biri-biri menen grammatikalıq qurallardıń járdemi menen baylanısqa túsedi de, biri baǵınıqı, ekinshisi baǵındırıwshı bolıp keledi. Eń keminde eki mánili sózdiń biri-biri menen óz ara mánilik hám formalıq jaǵınan baylanıswın omonim sózler boladı. Omonim sózlereń keminde bit neshe mánili sózdiń grammatikalıq quralları járdemi menen birge qospalı mánini bildiredi, al gáp bolsa biziń tamamlanǵan oyımızdı bildiredi.

Sinonim sózler sóylewshiniń ayılǵan oyına, pikirine ulıwma subektivlik-obyektivlik qatnasın, bahasın bildiredi.

Olar grammatikalıq jaqtan ózgermeydi, qaysı sóz shaqabınan qaysı formada qalıplesken bolsa, sol formada qollanıla beredi. Sinonim sózler, jay gáp, qospa gáp komponentlerin bir-biri menen óz-ara baylanıstırıwda sóz formaları, kómekshi sózler, orın tártip hám intonaciya qatnasadı. Sinonim sózler hám jay gápıń quramındaǵı sózler seplik formaları, tartım affiksleri, anıqlıq meyildin betlik affiksleri arqalı baylanısadı.

Ayırım poeziya quramındaǵı gápтерdi mánilik baylanıstırıwda sinonim sózlerden ibarat feyildin formaları qatnasadı. Sinonim sózlerdi sintaksislik baylanısqa túsiriwde dánekerler, tirkewishler, kómekshi atawishlar qatnasadı. Sóz dizbegin dúziwde tikkeley qatnaspaydı, tiykarınan gápтеgi birgelikli aǵzalardıń, qospa gápıń quramındaǵı jay gápтерdiń arasın baylanıstırıp keledi. Atawish yamasa atawishlıq xızmette qollanılǵan sózlerdiń aldınan yamasa keyninen kelip olardı ekinshi bir mánili sóz benen baylanıstırıpadı. Sinonim sózler kómekshilik xızmette kelgende ayırım atawish sózler iyelik sepliginde kelgen sózlerden keyin kelip, olardı feyil sózler menen sóz dizbegin dúzedi. Gápтеgi sóz dizbeginiń quramındaǵı sózler hesh qanday affikssiz hám modal sózlersiz orın tártibine qaray mánilik jaqtan baylanısadı. Mısalı, Shamasi, mashinadan, iyesi –jalańbas, duǵıjım, qalasha kiyingen mennen qorqadı. Orın tártibiniń ózgeriwi sóz dizbeginiń gápке almasıwına alıp keliwi múmkin. Sinonimsózler eki yamasa bir neshe núrden inarat bolıp, gápте sintaksislik xızmet atqaradı.. Olar atawish modal sózlerdiń sóz dizbegi hám feyil sóz dizbegi. Sinonimsózler hám basqa sóz dizbegi tuwralı aldın-ala maǵlıwmat beriledi. Bulardıń hár biri óz aldına bir neshe tarawlarǵa bólinip úyretiletuǵın eskertiledi. Gápıń tiykarǵı belgileriniń biri sanaladı, sonıń menen birge gápтеgi sózlerdi sóz dizbegine baylanıstırıw hám olardıń mánilik qatnasıqların durıs kórsetiwde onıń áhmiyeti úlken. Intonaciyaǵa baylanıslı sóz dizbegi hám gáp bir- birinen ajralıp turadı.

Sinonim sózler bir- biri menen tıǵız baylanıslı boladı. Sinonim sózlerde sóz belgili bir túsiniktiń atı bolsa, al sınırlasında sózlerdiń (eki ya onnan da kóp) mánilik hám grammatikalıq jaqtan bir – biri menen baylanısp awıspalı uǵımdı bildirip keledi. Mısalı,

Shiyrin tiliń erkelenip sózlegen,
Kırpigın oq júrekerdi gózlegen,
Bunday da bolar ma, rawshan kóz degen,
Muhabbetin ushqını bar olarda. (X.D.)

Sóz bir túsinikti bildirse (jeke, biraq juplasqan, dizbeklesken túrinde tursa da), al sóz dizbegine kirgen sózleri biri-biri menen grammatikalıq qurallardıń járdemi menen baylanısqa túsedi de, biri baǵınıqı, ekinshisi baǵındırıwshı bolıp keledi. Eń keminde eki mánili sózdiń biri-biri menen óz ara mánilik hám formalıq jaǵınan baylanıswın sóz dizbegi boladı. Sóz dizbegi eń keminde eki mánili sózdiń grammatikalıq quralları járdemi menen birge qospalı mánini bildiredi, al gáp bolsa biziń tamamlanǵan oyımızdı bildiredi. Sóz dizbegi tilimizde, tiykarınan nominativlik xızmet atqarsa, gáp kommunikativlik xızmet atqaradı, yamasa sóz dizbegi qanday da málim bir nárseniń qospalı mánisin bildiriw xızmetin atqaradı. Gáp tamamlanǵan oydı bildiredi de, adamlardıń biri-biri menen qatnas quralına aylanadı. Sinonim sózlerden grammatikalıq qurallardıń járdeminde gáp quraladı. Ayırım gápтерdiń sóz dizbeklerine uqsap turatuǵın orınları boladı. Biraq sóz dizbegi menen gáp

arasında parq boladı. Sinonim sózler haqqında aytlıǵanda sóz-sóz dizbeginiń materialı ekenligin, al sóz dizbegi gáptiń materialı ekenligin mısallar járdeminde túsindiriw paydalı. Sinonim sózlerdegi sózler qálegen sózlerdiń baylanısıwınan, qosındısınan, dizbeklesiwinen bola bermeydi, olardıń dúziliwinde qanday da bir grammatikalıq belgiler yamasa tilge tán zańlılıq bar. Sinonim sózler dizbegi eki atlıq yamasa eki kelbetlik sózlerdiń ápiwayı dizbeginen bolmaydı. Qálegen atlıq sózler hár túrli grammatikalıq baylanıslar nátiyjesinde atawısh sóz dizbegin dúzedi. Sóz dizbegi sózlerdi dizbeklewshi grammatikalıq qurallar menen dáslep tanısqañnan soń oqıwshılar ámelıy kónlikpege iye bolıp, jazba shınıǵıwları orınlay aladı. Sinonim sózlerdiń túrlishe dizbeklesiwın jáne leksikalıq, morfologiyalıq hám sintaksislik dizbeklerdiń ózgeshelikleri tómendegilerden ibarat. Leksikalıq, morfologiyalıq dizbektiń hár biri leksikalıq bir máni bildiredi. Qospa sózdiń quramındaǵı komponentler bir-biri menen birlesip bir túrdegi mánini ańlatadı.

Sinonim sózlerde qospa sózler bir sorawǵa juwap beredi hám gáptiń quramında bir aǵza xızmetinde jumsaladı. Sinonim sózlerden ibarat sóz dizbekleri haqqında, onıń mánileri, dúzilisi tuwralı ápiwayı maǵlıwmat alǵan menen gápti dúziwshi sózlerdiń baylanısıw usılların ele tolıq bilmeydi. Sebebi, sózler bir-biri menen mánilik hám sintaksislik baylanısqa túsip dizbek qura aladı hám ol gáplik qásiyetke iye boladı, yamasa máni ańlatıwshı bir túsinikti bildiretuǵın sintaksislik birlikti payda etedi.

Sinonim sózler payda bolıwın túsiniw ushın leksika menen morfologiyalıq jaqsı biliw, onı tolıq ózlestirip alıw shárt. Sebebi, sózler arasındaǵı leksikalıq baylanıs penen morfologiyalıq baylanıstı jáne sintaksislik baylanıslardı túsiniw hám olardı ayıra biliw qıyn. Sintaksislik baylanıslar arasındaǵı ayırmaşılıqlardı mısallardı dáliyllew arqalı túsindiriledi. Sinonim sózler menen qospa sóz arasındaǵı ózgeshelikler, olar menen gáp arasındaǵı ózgeshelikler, sózlerdi sintaksislik baylanısqa túsiretuǵın grammatikalıq qurallar, sintaksislik baylanıstıń túrlerin durıs ayırıw, sózler arasındaǵı sintaksislik dizbeklesiw menen, morfologiyalıq, leksikalıq dizbeklerdiń ayırmaşılıǵın jaqsı biliw kerek boladı.

Sinonim sózler haqqında oqıwshılardı teoriyalıq bilim beriliw menen birge olardıń bilim kónlikpesin payda etiw ushın ámelıy jumıslar alıp barıladı. Bul jumıslarda mısallar tiykarında ótilgen materialǵa baylanıslı bilimler tekseriledi, sózlerdiń dizbeklesiw jolları aytladı, leksikalıq hám morfologiyalıq dizbekten sintaksislik dizbektiń ózgeshelikleri túsindiriledi. Nátiyjede sózlerdiń dizbeklesiw tuwralı tuýanaqlı bilim hám kónikleke hám sózlerdiń baylanısıw nızamlılıqları tuwralı maǵlıwmat beriledi. Sinonim sózler atlıq sózlerden bolǵanda kóbinese ataw hám iyelik seplikleri menen bildiriledi. Izafetlik jol menen baylanısatuǵın atawısh sinonim dizbekleriniń hár túrli mánilerde qollanıladı. Bunday sóz dizbekleriniń ózgeshelikleri, ondaǵı sózlerdiń baylanısıwları ilimiylik princip tiykarında bayanlanadı. Izafetlik baylanıstaǵı atawısh sóz dizbeklerindegi sózlerdiń baylanısıwları anıqlamalar menen túsindirile bermesten, materialdıń xarakterine qaray kórsetpelilikten, ámelıy jumıslar orınlawdan paydalanıwǵa boladı. Ol ushın izafetlik baylanıstaǵı sózlerdiń barlıq túrin anıqlaytuǵın kórsetpe qural tayarlanadı, oǵan tiyisli mısallar jazıladı.

Sózlerdiń mánilik belgileri, baylanısıw usıllar teoriyalıq jaqtan talqılanıp, sol sózlerdiń gápte qollanıwı dáliyllenedi.

Sinonim sózler dizbekleriniń kelbetlik penen sanlıq sóz shaqaplarınan bolatuǵın tuwralı maǵlıwmat berilgende olardıń hár birine mısallar alınıp, salıstırılıp úyretiledi. Kelbetlik sóz shaqabınıń qosımtalar menen dúzilgen atawısh sóz dizbekleriniń formaları, mánilik belgileri bar. Kelbetlik sóz shaqabınan dúzilgen atawısh sóz dizbekleriniń basqa sóz dizbeklerinen ózgesheligin anıqlawda tekstler boyınsha sintaksislik tallaw ótkeriw, sózler járdeminde gáppler dúziw, berilgen gápplerden yamasa tekstten kelbetlikten bolǵan atawısh sóz dizbeklerin tabıw, olardı mánilik belgileri boyınsha toparlarǵa ajıratıw sıyaqlı jumıs túrleri júrgiziledi.

Ardaqlaǵan ataday,
Yarın süygen yar kibi,
Ne nársese bar muqaddes,
Xalıqlıq namıs-ar kibi?
Sıbızǵı bop sırnıqsa,
Eljireter nalası,
Ún qospastan turalmas,
(Hár) qaraqalpaq balası.

Sinonim sózlerdiń sanlıqlardan bolǵan sóz dizbekleri dúzilisi boyınsha ózgesheligi menen basqa sóz dizbeklerine uqsas emes. Sanlıq sóz shaqabınıń semantikalıq toparları arqalı anıqlawǵa boladı. Olardıń qandy sózler járdeminde sóz dizbegin dúzetuǵınlıǵı faktler tiykarında túsindiriledi. Bul awıspalı máni sózdiń kórkem tekste sintaksislik xızmetke baylanıslı awısıp keliw arqalı jasaladı. Funkcionallıq awıspalı shártli mánili sóz emocionallıq xarakterge iye bolıp, onıń tásirshenligi kúshli boladı.

Uytqıdı goy, uytqır dubeley,
Jüregimde haslan seyilmes.
Jaynap-jasna, dolańshı gúldey,
Nur shash, báhár tańına megez. (X.D.)

Sinonim sózlerdiń stillik qollanıwı hám áhmiyeti. Til iliminde, sonıń ishinde qaraqalpaq tilinde kóp mánilerine bay sózlerdi ámelıy jaqtan qollanıwdaǵı ózgeshe bir túr retinde, semantikalıq máni birliǵı sıpatında bahalanadı. Kóp mánilikke iye sózler kórkem sóz ustasınıń sheberligine baylanıslı qalıplese, dóretpeniń sapalıq dárejesiniń artıwında xızmet etedi hám til baylıqlarınıń úlken bir toparın payda etip, troplardıń ishinde ayırıqsha orındı iyeleydi.

Sinonim sózler stillik maqsetlerde til iliminde kóp ónimli qollanıladı. Ásirese, olar ayırıqsha bir pikir bildiriwde, sózdiń tásir etiw kúshi arqalı emociyanı kúsheytiwde, sezimtalıqtı oyatıwda maqsetli qollanıwı arqalı birinshiden sózdiń mánilik kúshin arttırsa, ekinshiden sózdiń stillik qollanıw órisin keńeytedi.

Til iliminde, sonıń ishinde qaraqalpaq tilinde kóp mánilerge bay sózlerdi ámelıy jaqtan qollanıwdaǵı ózgeshe bir túr retinde, semantikalıq máni birliǵı sıpatında bahalanadı. Antonimlik mánilikke iye sózler kórkem sóz ustasınıń sheberligine baylanıslı qalıplese, dóretpeniń sapalıq dárejesiniń artıwında xızmet etedi hám til baylıqlarınıń úlken bir toparın payda etip, troplardıń ishinde ayırıqsha orındı iyeleydi.

Antonim sózler stillik maqsetlerde til iliminde ónimli qollanıladı. Ásirese olar ayırıqsha bir pikir bildiriwde, sózdiń tásir etiw kúshi arqalı emociyanı kúsheytiwde, sezimtalıqtı oyatıwda maqsetli qollanıwı arqalı

birinshiden sózdiń mánilik kúshin arttırsa, ekinshiden sózdiń stillik qollanıw órisin keńeytedi.

Til iliminde tán alınıwınsha, antonimlik kóp mániliklik sóylewdiń hám onı jazıwdaǵı obrazlılıǵı, ekspressiviligi menen tikkeley baylanıslı tillik stilistikalıq, semantikalıq-stilistikalıq kategoriyalar bolatuǵın bolsa, onda olardıń denotatlıq, signifikatlıq, atamalıq qatnaslarına hám baylanıslarına tiykarlanǵan tematikalıq toparlarına, olardıń kórkem shıǵarmada stillik qollanıw halatların anıq faktler bazasında lingvostilistikalıq jaqtan baha beriw oǵada zárúr. Óytkeni, obrazlı-kórkem ekspressiya ádebiy shıǵarmada shólkemlestiriwshi, poeziya menen prozanı basqa funkcionallıq stillerden ajratıwǵa sebepshi bolatuǵın tiykarǵı dúzilislik elementlerden esaplanadı. Obrazlılıq hám kórkemlik arqalı obrazlar, kartinalar, turmıs saxnaları anıq sáwlelenedi, olar eń áhmiyetli estetikalıq sapa bolıp tabıladı. Sóylew obrazlıǵı sóylew qurallarınıń mazmunlıq ózinshelligi, olardıń qollanıw usılları hám qollanılatuǵın ornı arqalı dóreydi. Sózde ekspressiyanıń payda bolıwı, mánilik kúramınıń keńeyiwı hám qospalanıwı, onıń dúzilisinde qosımsha mánilik boyawlardıń dórewi menen birge iske asadı. Bul bahalawshı-sıpatlawshı qásiyetler menen belgiler sóylewdiń áhmiyetli belgilerinen ibarat.

Antonim sózlerdi stillik maqsetlerde sheber paydalanıw sózlerdi ustalıq penen qollanıwshı sóz sheberleriniń úlesine tiyisli. Bunda xalqımızdıń súyikli kórkem sóz sheberi Ájiniyaz babamızdıń dóretpelerinen misallar keltirsek, onda tuwılǵan jerge muhabbat, ayralıq hám el jurt haqqındaǵı, basqa da ishki sezimlerde beriwde onıń Antonim sózlerge bay qosıqları itibarǵa ılayıq. Onıń hár qıylı mazmundaǵı qosıqlarında ádep-ikramlılıq úlgeri, insaniyılıq, adamgershilik paziyetleri awıspalı mániler arqalı tereń emociyonallıq awıspalı máni ózgesheligin berip súwretlegenin kóremiz. Mısalı,

Oyın-qırın sharlap, jaqın-jıraqtıń,
Mayı bop keleshek degen shıraqtıń,
Qádirin bilıń bul ullı topıraqtıń,
Xalqım, men sizlerge “STAN” áperdim.

Bul qosıq dizbeklerinde shayır qaraqalpaq xalqına násiyat etip, obrazlılıq penen antonimlik mániler payda etiw arqalı túsindirgen hám sonıń menen birge qosıqta sózdiń qudiretli kúshin arttırǵanın kóriwge boladı.

Kórkem shıǵarmalardan alınǵan kórkem tekstlerge, misallarǵa tiykarlanǵan. Bunıń sebebi kórkem shıǵarmanıń tili janlı tildiń barlıq kórinislerin óz ishine aladı.

Top jarıp ózimdi hayrana urdım,
Aqıl jarısında oylarım qurdım,
Turısar jerlerde taysalmay turdım,

Júyrik zibanıma qaqpan áperdim.
At shaptım zamana janın suwırıp,
Atım zorıqqanda jayaw juwırıp,
Janımdı quwırmash etip quwırıp,
Júreкке sońı joq árman áperdim.

Analiz hám nátiyjeler. Til iliminde tán alınıwınsha, omonim, sinonim hám antonimlik kóp mániliklik sóylewdiń hám onı jazıwdaǵı obrazlılıǵı, ekspressiviligi menen tikkeley baylanıslı tillik stilistikalıq, semantikalıq-stilistikalıq kategoriyalar bolatuǵın bolsa, onda olardıń denotatlıq, signifikatlıq, atamalıq qatnaslarına hám baylanıslarına tiykarlanǵan tematikalıq toparlarına, olardıń kórkem shıǵarmada stillik qollanıw halatların anıq faktler bazasında lingvostilistikalıq jaqtan baha beriw oǵada zárúr. Óytkeni, obrazlı-kórkem ekspressiya ádebiy shıǵarmada shólkemlestiriwshi, poeziya menen prozanı basqa funkcionallıq stillerden ajratıwǵa sebepshi bolatuǵın tiykarǵı dúzilislik elementlerden esaplanadı. Obrazlılıq hám kórkemlik arqalı obrazlar, kartinalar, turmıs saxnaları anıq sáwlelenedi, olar eń áhmiyetli estetikalıq sapa bolıp tabıladı. Sóylew obrazlıǵı sóylew qurallarınıń mazmunlıq ózinshelligi, olardıń qollanıw usılları hám qollanılatuǵın ornı arqalı dóreydi. Sózde ekspressiyanıń payda bolıwı, mánilik kúramınıń keńeyiwı hám qospalanıwı, onıń dúzilisinde qosımsha mánilik boyawlardıń dórewi menen birge iske asadı. Bul bahalawshı-sıpatlawshı qásiyetler menen belgiler sóylewdiń áhmiyetli belgilerinen ibarat.

Juwmaq. Kórkem sóz kommunikativlik hám estetikalıq funkciyanı atqaradı. Sol ushın da kórkem ádebiy stildiń qollanıw shegarası júdá keń bolıp, barlıq stillik múmkinshiliklerden barınsha paydalanıp, ádebiy til normalarınan da shıǵıwı múmkin. Kórkem ádebiy stilde qaratpa aǵzalardıń stillik qollanıwı ózine tán kúshli stilistikalıq ózgeshelikke iye bolıp keliwı menen ajralıp turadı. Kórkem ádebiy stilde qollanıwǵan qaratpalardı qollanıwǵanda tildiń barlıq qurallarınan paydalanıladı. X.Dáwletnazarov shıǵarmalarında kórkem ádebiy stildegi omonim, sinonim hám antonim sózler insańǵa estetikalıq tásir etiw kúshine iye bolıp, kórkem sóz sheberi bizdi qorshaǵan dúnyanı obrazdı hám kórkem etip kórsetedi hám shıǵarmalarda emociyonallıq, ekspressivlik lirizm, stilistikalıq, figuralar keń qollanıladı. Ulıwmalastırıp aytqanda, X.Dáwletnazarov óz poetikalıq qatarlarında omonim, sinonim hám antonimlerde payda etip hám qollanıw, qaraqalpaq tiliniń rawajlanıwına úlken úles qosqanlıǵı menen ajralıp turadı hám qaraqalpaq til ilimin izertlewde ayrıqsha áhmiyetke iye dep esaplawǵa boladı.

Ádebiyatlar

1. Ахметов С. Каракалпак совет поэзиясы. – Нөкис: «Каракалпакстан», 1988.
2. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб.пособие. – Москва: «Аспект Пресс», 1999.
3. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Ленинград: «Наука», 1977.
4. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы. – Москва: «Наука», 1976.
5. Lipkard. V.V. Поэтический стилистика художественной речи. – Москва: 2008.
6. Досимбетова А.А. Ш.Сейтов лирикасида бадиий шакл (анъанавий ва янги шакллар уйғунлиги, ифода усуллари, эркин шеърларнинг шаклий хусусиятлари). Филол. фан. номз... дис. автореф. – Нукус: 2008.
7. Гайлыева О. Ҳазирги қарақалпақ поэзиясында аралық формалардың жанрлық ҳәм формалық қәсийетлери (1970-2000-жыллардағы еркин қосық ҳәм насырый қосықлар). Филол. фан. номз... дис. автореф. – Нукус: 2006.
8. Оразымбетов Қ. Ҳазирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы ҳәм типологиясы. – Нөкис: «Билим», 2004.
9. Бекбергенова З. Ҳазирги заман қарақалпақ поэзиясында халық аўызеки поэтикасының дәстүрлери (70-80-жыллар). Филол. фан. номз... дис. автореф. – Нукус: 1995.